

УДК 386.2:001.895

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Веремчук Алла, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки початкової, інклюзивної та вищої освіти, Рівненський державний гуманітарний університет.

ORCID: 0000-0002-3458-9584

E-mail: allavera99@ukr.net

Хом'як Ольга, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри початкової та дошкільної освіти, Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука».

ORCID: 0000-0001-9573-9040

E-mail: olya.homyak@gmail.com

Статтю присвячено проблемі здобуття життєвих компетентностей дітьми з особливими освітніми потребами. Зазначено, що для системної реалізації засад інклюзивного навчання, національне законодавство було приведене у відповідність до міжнародних норм і стандартів, однак для організації інклюзивного освітнього середовища важливо створити відповідні умови у закладі освіти. Встановлено, що особлива роль у роботі з дітьми, котрі потребують додаткової освітньої підтримки, належить інноваційним технологіям.

Ключові слова: інклюзія, інклюзивна освіта, технології інклюзивної освіти, діти з особливими освітніми потребами, індивідуалізація освітнього процесу, спільне викладання в інклюзивному класі, подолання навчальних і поведінкових труднощів, адаптація освітнього середовища.

INNOVATIVE TECHNOLOGIES OF TEACHING CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Veremchuk Alla, Ph.D in Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy of Primary, Inclusive and Higher Education, Rivne State University of Humanities.

ORCID: 0000-0002-3458-9584

E-mail: allavera99@ukr.net

Khomiak Olha, Ph.D in Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Primary and Preschool Education Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities.

ORCID: 0000-0001-9573-9040

E-mail: olya.homyak@gmail.com

The article is devoted to the problem of obtaining vital competencies in need of additional educational support. It is noted that inclusive education in Ukraine is an innovative educational process and, at the same time, one of the international obligations. Changes in domestic legislation gave a significant impetus to the development of inclusive education in our country. For systemic implementation, the principles of inclusive training the national legislation was brought into line with international norms and standards, however, and for the organization of an inclusive educational environment, it is important for the establishment of appropriate conditions in the institution of education. It has been confirmed that special role in working with children with special educational needs belongs to the

innovative technologies. It is determined that technologies of inclusive education are structural elements of a holistic pedagogical system and are divided into technology of individualization of the educational process, technology of joint teaching in the inclusive class, technology of overcoming educational and behavioural difficulties, and technology of adaptation of the educational environment. The introduction of these technologies will provide development and self-development of the student's personality with special educational needs, will contribute to the disclosure of their potential opportunities, attracting all students to one or another type of work during the lesson, diversify the forms and methods of teaching the educational material, the successful implementation of the individual attendance of the student, which requires additional educational support. It is proved that the system of inclusive education is a complex process that requires a society to be patient and aware of importance and common interest. The result of the introduction of this system is the realization of the rights of children to get education and increase the social level of the country as a whole.

Keywords: *inclusion, inclusive education, technologies of inclusive education, children with special educational needs, individualization of educational process, joint teaching in the inclusive class, overcoming educational and behavioural difficulties, adaptation of the educational environment.*

Сьогодні завдяки інклюзивній освіті, яка вважається основною освітньою інновацією XXI століття, кожна дитина з особливими освітніми проблемами (ООП) має право на здобуття освіти, яка не відрізняється від тієї, що отримують здорові діти.

Право дітей з відхиленнями в розвитку навчатися в закладах загальної середньої освіти за місцем проживання разом з однолітками закріплено в ряді міжнародних документів ООН: «Загальній декларації прав людини», «Конвенції про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти», «Конвенції про права дитини», «Всесвітній декларації про освіту для всіх», «Саламанській декларації», «Дакарських рамках дій», «Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю», «Інчхонській декларації» та ін. Зокрема, «Інчхонська декларація. Освіта – 2030: забезпечення загальної інклюзивної і справедливої якісної освіти на навчання упродовж усього життя», прийнята у 2015 році на Всесвітньому форумі з питань освіти, який відбувся за підтримки ЮНЕСКО, закликає держави всіляко сприяти впровадженню інклюзивної освіти й забезпечити кожній людині можливість здобувати її впродовж життя.

За останні десятиліття Україна продемонструвала значний поступ у запровадженні інклюзивної освіти, про що свідчать державні нормативні документи: Конституція України, Закон України «Про освіту», Закон України «Про охорону дитинства», Концепція розвитку інклюзивної освіти в Україні, різноманітні постанови Кабінету Міністрів України, накази Міністерства науки і освіти України та ін. До завдань реалізації цих нормативно-правових документів (у сфері інклюзивної освіти) належить: забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітей, що потребують додаткової освітньої підтримки, розширення мережі інклюзивних закладів освіти, деінституціалізація, індивідуалізація й диференціація освітнього процесу, створення команд психолого-педагогічної підтримки та супроводу дітей, котрі потребують додаткової освітньої підтримки в освітньому середовищі, та багато інших, вирішення яких сприятиме позитивним змінам на всіх рівнях освіти.

Пріоритетного значення дослідженню розвитку і впровадження інклюзивної освіти надавали у своїх працях Ю. Богинська, О. Будник, Т. Бут, Л. Вавіна, О. Гармаш, Г. Гоцко, К. Дмитренко, К. Кольченко, М. Коновалова, Н. Мацько, Г. Нікуліна, О. Семиволос, П. Таланчук, О. Таранченко, З. Шевців та інших.

Цінними для нашого дослідження є наукові праці вітчизняних учених А. Колупаєвої, В. Бондаря, А. Заплатинської, М. Кавуна, Ю. Найди, Т. Сака,

М. Сварника, В. Тищенко та інших. У своїх роботах науковці актуалізували різнобічні аспекти проблеми інклюзивної освіти, здійснили ґрунтовний аналіз стану впровадження інклюзивного навчання в Україні та за її межами.

Пильна увага наукової спільноти до проблеми впровадження інклюзивної освіти свідчить про недостатню розробленість механізмів введення таких змін. Т. Бут наголошує: «Ми повинні зробити систему достатньо гнучкою, аби вона могла відповідати різним запитам людей. Однак, якщо ми розуміємо інклюзію як трансформацію, ми повинні докорінним чином змінити наше ставлення до різноманіття людської спільноти, яка є в освітній системі...» [1, с. 8].

Метою статті є окреслення шляхів реалізації інноваційних технологій у роботі з дітьми, що потребують додаткової освітньої підтримки.

Для системної реалізації інклюзивної освіти національне законодавство адаптували до міжнародних норм, стандартів та вимог, однак для організації інклюзивного освітнього середовища важливо створити відповідні умови у закладі освіти.

Особлива роль у роботі з дітьми, що потребують додаткової освітньої підтримки, належить інноваційним технологіям. У нашій роботі технології інклюзивної освіти розглядаємо як структурні елементи цілісної педагогічної системи і скористаємося їхньою класифікацією, визначеною М. Порошенко. Отже, технології навчання в інклюзивному освітньому середовищі дослідниця пропонує розподілити на групи:

- технології індивідуалізації освітнього процесу;
- технології спільного викладання в інклюзивному класі;
- технології подолання навчальних і поведінкових труднощів;
- технології адаптації освітнього середовища [5].

Розглянемо їх детальніше.

Технології індивідуалізації освітнього процесу. Під час організації інклюзивного освітнього процесу дітей, які потребують додаткової освітньої підтримки, важливо враховувати їхні індивідуальні особливості, рівень розвитку здібностей, цілі та інтереси з метою вибору педагогічних засобів і темпу навчання. Враховуючи індивідуально-психологічні особливості й особливі освітні потреби кожної дитини, учитель може ефективніше впливати на розвиток особистості своїх підопічних, обирати зміст, методи навчання та форми роботи, які сприятимуть розкриттю потенційних можливостей та індивідуальному зростанню всіх учнів класу.

Особистісно-орієнтований підхід в освітньому процесі буде ефективним, якщо: у кожному учневі вчитель бачитиме особистість і ні на кого не схожу індивідуальність; під час роботи враховуватиме особливості емоційної сфери вихованців; розвиватиме гуманістичні почуття учнів; моделюватиме різноманітні педагогічні ситуації, в яких дитина повинна робити власний вибір; щиро радіє і співпереживає успіхам школярів; довіряє й учити довіряти; розвиває потяг до творчості; забезпечує орієнтацію на виявлення власних моделей навчання учня; надає право вибору дитиною того виду діяльності, у якому вона почуватиме себе комфортно і зможе реалізуватися як індивідуальність; буде націлений на постійний розвиток і саморозвиток умінь співпереживати, виявляти доброзичливість, розмірковувати з позиції учня [8].

О. Поясик вважає особистісно-орієнтоване навчання запорукою розвитку особистості учня і має на меті перетворити його на активний суб'єкт навчання,

забезпечити можливість навчання за індивідуальною освітньою траєкторією [7]. Ми погоджуємося з авторкою і вважаємо, що технології індивідуалізації освітнього процесу в інклюзивній освіті мають забезпечити розвиток і саморозвиток особистості учня та мають значний потенціал для реалізації у початковій школі завдяки впровадженню методики Марії Монтесорі, вальдорфської педагогіки, рівневої диференціації, ігрових та інтерактивних технологій, технологій модульно-розвивального, проблемного, дистанційного навчання та ін.

Технології спільного викладання в інклюзивному класі. Учитель, у класі якого з'явиться дитина з ООП, потребуватиме допомоги й підтримки всієї команди психолого-педагогічного супроводу, а особливо асистента вчителя. Належно організоване спільне викладання в інклюзивному класі не лише позитивно позначиться на результаті, а й упередить труднощі, які можуть виникнути в процесі. Для успішної реалізації намічених планів учителю з асистентом слід чітко розподілити обов'язки, сфери відповідальності, узгодити методи навчання, форми роботи і, головне, усвідомити спільні цілі.

Розглянемо можливі варіанти моделей спільного викладання в інклюзивному класі:

Один викладає – інший допомагає. Цей підхід щодо спільного викладання передбачає, що основний учитель визначає зміст освіти, підбирає методи, продумує навчання, планує й організовує навчання для всіх учнів класу. Натомість асистент учителя – працює з дитиною, яка потребує додаткової освітньої підтримки, з учнями в малих групах, тримає у полі зору учня з ООП тощо.

Паралельне викладання. Під час такої форми організації роботи вчитель й асистент учителя спільно планують, реалізують і несуть спільну відповідальність за здійснення освітньої діяльності. Під час уроку кожен працює з половиною класу. У такому випадку зміст освіти залишається одним, хоча методи викладання можуть бути різними.

Диференційоване викладання. За такою моделлю викладання, клас поділяється на групи. Переважна більшість учнів працює з учителем у складі великої групи, а учні, котрі потребують додаткової освітньої або ж індивідуальної підтримки, – займаються у малих групах з асистентом учителя.

Викладання в команді. Під час командної роботи обидва вчителі спільно планують навчальний час, етапи організації, визначають зміст освіти, підбирають методи й прийоми, додаткові засоби тощо, обговорюють відповідальність на уроці. Наприклад: під час уроку пояснює або новий навчальний матеріал, асистент учителя – роздає наочність, навчальні матеріали або ж демонструє відео чи презентацію [3].

Узгодження дій команди психолого-педагогічного супроводу щодо побудови освітньої траєкторії дитини з ООП в інклюзивному середовищі, упровадження технологій спільного викладання в інклюзивному класі, сприятиме залученню всіх учнів до того чи іншого виду роботи під час уроку, урізноманітненню форм і методів викладання навчального матеріалу, успішній реалізації індивідуального супроводу дитини, яка потребує додаткової освітньої підтримки.

Технології подолання навчальних і поведінкових труднощів. В окремих випадках, під час роботи з дитиною з ООП в інклюзивному середовищі можуть виникнути труднощі, які пов'язані із демонстрацією учнем небажаної (незвичної, соціально неприйнятної) поведінки. Дитина може розгойдуватися на стільці, мати нав'язливі

рухи, псувати навчальні матеріали, завдавати шкоду собі чи оточенню. Важливо не ототожнювати поведінкові реакції з дитиною, а дитину з її розладом, а працювати над зміною і корекцією поведінки.

До технологій подолання навчальних і поведінкових труднощів належать технології спеціальної педагогіки, які передбачають корекцію розвитку особистості, та технології нейропсихологічного підходу [5].

Добре зарекомендувала себе форма допоміжної альтернативної комунікації PECS (Picture Exchange Communication System), яку найчастіше використовують для корегування комунікативних труднощів у дітей різного віку з розладами аутистичного спектру (РАС), що мають мовленнєво-комунікативні, когнітивні та моторні труднощі.

Перевага системи PECS полягає в тому, що комунікацію можна здійснювати за допомогою картинок, а не слів. Крім того, система PECS стимулює учня до активних дій: пошуку потрібної картки; обміну картки на бажаний предмет; привернення уваги вчителя до потреб дитини; зменшення проявів небажаної поведінки. Також PECS дає змогу стимулювати розвиток усного мовлення [2].

Цінною і результативною є комплексна програма допомоги дітям з розладами аутистичного спектру ТЕАССН (Treatment and Education of Autistic and Related Communication Handicapped Children). Заняття за цією програмою передбачають розвиток великої й дрібної моторики, сприйняття, координації очей і рук, пізнавальної діяльності, мовлення, самообслуговування, соціальних навичок. Програма ТЕАССН допомагає учням з РАС адаптуватися до навколишнього середовища та його змін шляхом організації освітнього середовища, розкладу і порядку денного, індивідуального планування роботи тощо. Це дозволяє зробити освітнє середовище прогнозованим та використовувати сильні сторони учнів з РАС, зокрема їхню схильність до впорядкування. Важливо також забезпечити візуальну підтримку за допомогою будь-якої наочності: малюнки, символи, плакати, схеми, таблиці, фотографії, писемне мовлення. Таким чином можуть бути представлені способи поведінки в різних ситуаціях і правила поведінки дитини в середовищі однолітків.

До технологій подолання навчальних і поведінкових труднощів відносимо АВА-аналіз (Applied Behavior Analysis), яка базується на аналізі чинників і наслідків поведінки для зменшення проявів небажаної та формування нових поведінкових моделей. За допомогою АВА-аналізу усі форми поведінки поділяють на таку, що заважає процесу навчання, таку, що негативно впливає на вже набуті навички, і таку, що шкодить дитині і її оточенню.

Для того щоб спонукати учня зробити те, про що його просить учитель, використовується додатковий стимул – так зване підкріплення або заохочення. Підкріплювальні стимули розрізняються за параметрами: приємний-неприємний. Позитивне підкріплення – це стимул, який викликає позитивну емоцію, а негативне – це вилучення стимулу, що спричиняє негативно забарвлену емоційну реакцію. Індивідуальна система навчання учня з особливими освітніми потребами ґрунтується на принципі похвали і винагороди за позитивний прояв та ігнорування або покарання за негативний [6].

Технології адаптації освітнього середовища. Ці технології передбачають пристосування до потреб дитини з ООП таких його складових, як фізичне середовище, матеріали навчання, ресурси, методи тощо.

Щоб зробити освітнє середовище зрозумілим і керованим, слід адаптувати його за допомогою чіткого структурування простору класної кімнати, скористатися розкладом з картинками, дошкою пріоритетів «спершу – потім», різноманітними візуальними підказками для спільної діяльності з однокласниками.

За умови планування простору (школи, класу, іншого приміщення) учителям рекомендують враховувати його багатофункціональність і, відповідно, передбачати різні зони, а саме:

- навчальна (місце для проведення навчальних занять);
- ігрова (організація ігор і проведення занять з розвитку рухів);
- «жива природа» (організація спостережень за рослинами, тваринами);
- релаксаційна (місце відпочинку й усамітнення дитини) [4].

О. Таранченко та Ю. Найда пропонують скористатися такими варіантами адаптації на рівні матеріалів, ресурсів та методів навчання:

- використання матеріалів різного рівня складності;
- використання альтернативних навчальних матеріалів;
- використання адаптаційних пристроїв;
- зменшення обсягу тексту чи завдань на одній сторінці;
- використання маркерів різних кольорів для позначення тексту з метою адаптації матеріалів підручників;
- забезпечення спеціальних парт з можливістю відокремлення від інших, аби зменшити вплив чинників, які відволікають;
- впровадження системи допомоги за принципом «рівний-рівному», коли однокласники допомагають товаришеві організувати робоче місце та підготувати потрібні матеріали до уроку;
- надання інформації і завдань на роздаткових матеріалах, щоб менше часу витратити на переписування;
- надання (за потреби) матеріалу, який дитина може опрацювати, у меншому обсязі; зменшення та скорочення завдань на одній сторінці (прикладів, задач, тексту); застосування графічних організаторів, з метою концентрації уваги учня з ООП під час читання;
- використання сигнальних жестів;
- розташування неподалік від учня;
- надання учневі можливості виконати схожу діяльність під керівництвом учителя перед початком заняття [9].

Детально розглянувши усі аспекти досліджуваної проблеми, можемо зробити висновок про те, що система інклюзивної освіти – складний процес, який вимагає від суспільства терпіння, усвідомлення важливості та спільного інтересу. Результатом впровадження цієї системи є реалізація прав дітей на освіту, підвищення соціального рівня країни загалом.

Процес навчання дітей з ООП в інклюзивному середовищі закладу загальної середньої освіти буде успішним за умов упровадження технологій індивідуалізації освітнього процесу, спільного викладання в інклюзивному класі, подолання навчальних і поведінкових труднощів та технологій адаптації освітнього середовища.

Учителі, котрі прагнуть створити ефективну систему навчання учнів з ООП,

повинні володіти не лише фаховими методиками, а й новаторським досвідом, організувати освітній процес, керуючись принципами індивідуалізації навчальної діяльності та активізації пізнавальної діяльності учнів, враховувати їхні індивідуальні особливості розвитку, здійснювати моніторинг освітніх проблем та своєчасно вносити необхідні корективи, прагнути до самоосвіти, саморозвитку, усвідомлювати власні професійні можливості та професійну цінність.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі вбачаємо в дослідженні підготовки майбутніх учителів закладів загальної середньої освіти, вихователів закладів дошкільної освіти, учнів та дітей дошкільного віку до толерантного сприйняття дітей з особливими освітніми потребами; взаємодії з такими дітьми та їхнім найближчим оточенням. Подальших наукових досліджень вимагає проблема підвищення професійного рівня фахівців, котрі беруть активну участь в інклюзивній освітній діяльності та формування позитивного іміджу інклюзивної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бут Т. И. Политика включения и исключения в Англии: в чьих руках сосредоточен контроль. *Московская высшая школа социальных и экономических наук. Хрестоматия по курсу Социальная эксклюзия в образовании* / сост. Ш. Рамон и В. Шмидт. М., 2003. С. 36–44.
2. Мельник У. Р. Використання комунікативної системи PECS у роботі з дітьми з аутизмом. *Зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна*. 2013. Вип. 23(3). С. 175–183.
3. Нова українська школа: poradnik dla vchytelia / Під заг. ред. Бібік Н.М. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
4. Освіта аутистів : від міфу до реальності : навчально-наочний посіб. / Укладач: Тетяна Скрипник. Київ: «Гнозіс», 2014. 24 с.
5. Порошенко М.А. Інклюзивна освіта: навчальний посібник. Київ: ТОВ «Агенство «Україна», 2019. 300 с.
6. Почкун Ю. Вивчення досвіду застосування новітніх корекційних технологій у роботі з аутичними дітьми. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова : зб. наук. пр. : Серія 19, Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. Київ, 2016. Вип. 32(2). С. 78–83.
7. Поясик О. І. Особистісно орієнтоване навчання як запорука розвитку особистості школяра. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, 111 (19), Issue: 38, 2015. URL: <https://www.seanewdim.com> (дата звернення: 19.04.2021).
8. Сутність та особливості особистісно-орієнтованого навчання. URL: https://studopedia.com.ua/1_278000_sut-i-osoblivosti-osobistisno-orientovanogo-navchannya-i-vihovannya.html (дата звернення: 19.04.2021).
9. Таранченко О. М., Найда Ю. М. Диференційоване викладання в інклюзивному навчальному закладі: навчальний курс та методичний посібник / за загальною редакцією Колупаєвої А. А. Київ: Видавнича група «А.С.К.», 2012. 124 с.

REFERENCES

1. But, T. I. (2003). Politika vkljuchenija i iskljuchenija v Anglii: v ch'ih rukah sosredotochen kontrol'. *Moskovskaja vysshaja shkola social'nyh i jekonomicheskikh nauk. Hrestomatija po kursu Social'naja jekskljuzija v obrazovanii*. Sh. Ramon i V. Shmidt (Ed.). Moskva, 36–44 [in Russian].
2. Melnyk, U. R. (2013). Vykorystannia komunikatyvnoi systemy PECS u roboti z ditmy z autyzm. *Zbirnyk naukovykh prats Kam'ianets-Podilskoho natsionalnogo universytetu imeni Ivana Ohiiienka. Serii: Sotsialno-pedahohichna, Vol. 23(3), 175–183* [in Ukrainian].
3. Nova ukrainska shkola: poradnyk dlia vchytelia. (2017). N. M. Bibik (Ed). Kyiv: TOV Vydavnychiy dim Pleiady [in Ukrainian].

4. Osvita autystiv: vid mifu do realnosti : navchalno-naochnyi posib. T. Skrypnyk (Ed). (2014). Kyiv : Hnozis [in Ukrainian].
5. Poroshenko, M. A. (2019). Inkluzivna osvita: navchalnyi posibnyk. Kyiv: TOV Ahenstvo Ukraina [in Ukrainian].
6. Pochkun, Yu. (2016). Vychennia dosvidu zastosuvannia novitnikh korektsiinykh tekhnolohii u roboti z autychnymy ditmy. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Ser. 19, Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholohiia*. Kyiv, Issue. 32(2), 78–83 [in Ukrainian].
7. Poiasyk, O. I. (2015). Osobystisno oriientovane navchannia yak zaporuka rozvytku osobystosti shkoliara. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, 111(19), Issue. 38*. URL: <https://www.seanewdim.com>
8. Sutnist ta osoblyvosti osobystisno-oriientovanoho navchannia. URL: https://studopedia.com.ua/1_278000_sut-i-osoblivosti-osobistisno-oriientovanogo-navchannia-i-vihovannia.html
9. Taranchenko, O. M., Naida, Yu. M. (2012). Dyferentsiirovane vykladannia v inkluzyivnomu navchalnomu zakladi: navchalnyi kurs ta metodychnyi posibnyk. A. A. Kolupaieva (Ed). Kyiv [in Ukrainian].